

УДК 346.242

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.2.9>

ПРИРОДНІ МОНОПОЛІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИКО-ДОКТРИНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Орлова О.С.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри господарського права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ORCID: 0009-0003-7242-2309

Орлова О.С. Природні монополії як об'єкт правового регулювання: окремі аспекти теоретико-доктринального аналізу.

Вказується, природні монополії є особливим елементом у структурі національної економіки України, оскільки охоплюють стратегічно важливі сфери господарської діяльності – транспортування енергоносіїв, передачу електроенергії, залізничну інфраструктуру тощо. У статті досліджено правові засади функціонування суб'єктів природних монополій в Україні в контексті сучасних євроінтеграційних процесів. Актуальність дослідження зумовлена стратегічним значенням природних монополій для національної економіки, оскільки вони охоплюють такі життєво важливі сфери, як транспортування енергоносіїв, передача електроенергії, залізнична інфраструктура тощо. Проаналізовано правову природу природної монополії як особливого стану товарного ринку, за якого задоволення попиту є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва.

Досліджено порядок набуття суб'єктом господарювання статусу природного монополіста, який передбачає отримання ліцензії та включення до Зведеного переліку суб'єктів природних монополій, що веде Антимонопольний комітет України. Проаналізовано систему обов'язків суб'єктів природних монополій, визначених Законом України «Про природні монополії», зокрема щодо ціноутворення, забезпечення якості товарів та рівного доступу споживачів.

Здійснено порівняльно-правовий аналіз регулювання монопольних ринків в Україні та Європейському Союзі. Встановлено, що право ЄС не оперує поняттям природної монополії, натомість застосовує категорії «законної монополії» та «послуг загального економічного інтересу», що передбачає функціональний підхід до визначення правового статусу суб'єктів господарювання.

Обґрунтовано необхідність комплексного реформування законодавства про природні монополії з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України. Запропоновано напрями вдосконалення нормативно-правового регулювання, зокрема: запровадження дієвих механізмів контролю за діяльністю природних монополістів, забезпечення прозорості формування тарифів, розробка чітких критеріїв віднесення суб'єктів до категорії природних монополій, застосування диференційованої політики щодо стимулювання конкуренції у секторах, де це є можливим завдяки технологічним інноваціям.

Ключові слова: природна монополія, суб'єкт природної монополії, державне регулювання, конкурентна політика, послуги загального економічного інтересу.

Orlova O.S. Natural monopolies as an object of legal regulation: some aspects of theoretical and doctrinal analysis.

It is indicated that natural monopolies are a special element in the structure of the national economy of Ukraine, as they cover strategically important areas of economic activity – energy transportation, electricity transmission, railway infrastructure, etc. The article examines the legal principles of the functioning of natural monopoly entities in Ukraine in the context of modern European integration processes. The relevance of the study is due to the strategic importance of natural monopolies for the national economy, as they cover such vital areas as energy transportation, electricity transmission,

railway infrastructure, etc. The legal nature of natural monopoly as a special state of the commodity market, in which demand is more effective in the absence of competition due to technological features of production, is analyzed. The procedure for obtaining the status of a natural monopolist by a business entity, which involves obtaining a license and inclusion in the Consolidated List of Natural Monopolies, maintained by the Antimonopoly Committee of Ukraine, is investigated. The system of obligations of natural monopoly entities defined by the Law of Ukraine «On Natural Monopolies» is analyzed, in particular regarding pricing, ensuring the quality of goods and equal access for consumers.

A comparative legal analysis of the regulation of monopoly markets in Ukraine and the European Union is carried out. It is established that EU law does not operate with the concept of natural monopoly, but instead applies the categories of «legal monopoly» and «services of general economic interest», which implies a functional approach to determining the legal status of business entities.

The need for comprehensive reform of the legislation on natural monopolies is substantiated, taking into account Ukraine's European integration obligations. Directions for improving regulatory and legal regulation are proposed, in particular: the introduction of effective mechanisms for controlling the activities of natural monopolists, ensuring transparency in tariff formation, developing clear criteria for classifying entities as natural monopolies, and applying a differentiated policy to stimulate competition in sectors where this is possible due to technological innovations.

Key words: natural monopoly, natural monopoly entity, state regulation, competition policy, services of general economic interest.

Постановка проблеми. Природні монополії є особливим елементом у структурі національної економіки України, оскільки охоплюють стратегічно важливі сфери господарської діяльності – транспортування енергоносіїв, передачу електроенергії, залізничну інфраструктуру тощо. Специфіка цих секторів полягає у неможливості або суттєвій обмеженості конкуренції внаслідок технологічних, економічних та інших чинників. Водночас, діяльність суб'єктів природних монополій безпосередньо впливає на всі сфери підприємництва та добробут населення, що зумовлює необхідність ефективного державного регулювання для запобігання зловживанням монопольним становищем.

Актуальність дослідження посилюється євроінтеграційними процесами, які вимагають гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. На відміну від української правової системи, право ЄС не оперує поняттям природної монополії, натомість застосовує категорію «законної монополії» та концепцію послуг загального економічного інтересу. Це зумовлює необхідність переосмислення вітчизняних підходів до правового регулювання монопольних ринків з урахуванням європейського досвіду та сучасних тенденцій демонополізації окремих секторів економіки.

Крім того, практика свідчить про недостатню ефективність державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій в Україні, особливо у сфері ціноутворення та формування тарифної політики. Нерідко ухвалюються рішення політичного характеру, які не забезпечують одночасного досягнення операційної ефективності підприємств та соціально значущих результатів, що актуалізує потребу у вдосконаленні нормативно-правової бази.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу окремих аспектів функціонування суб'єктів природних монополій в Україні, визначенні особливостей їх правового статусу та формулюванні можливих напрямів удосконалення нормативно-правового регулювання з урахуванням європейського досвіду та євроінтеграційних зобов'язань держави.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників у галузі господарського, адміністративного права та економічної теорії. Водночас комплексний характер проблематики зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до її вивчення.

Економічні аспекти державного регулювання природних монополій досліджував В.В. Венгер, який проаналізував напрями вдосконалення регуляторної політики держави у цій сфері та обґрунтував необхідність балансування між публічними інтересами та ефективністю функціонування монопольних структур [1]. Фундаментальне дослідження конкурентної політики держави як чинника економічного розвитку здійснила З.М. Борисенко, розглянувши, зокрема, особливості регулювання монопольних ринків у контексті загальної конкурентної стратегії [2].

Теоретико-правові засади регулювання природних монополій розробляла І.О. Анохіна, яка дослідила поняття, принципи та методи регулювання діяльності відповідних суб'єктів господарю-

вання, обґрунтувавши специфіку правового впливу на монопольні ринки [4]. В.Д. Базилевич та Г.М. Филюк у монографічному дослідженні здійснили комплексний аналіз природних монополій, запропонувавши напрями оптимізації параметрів регулювання та вдосконалення галузевого законодавства [10].

Значний внесок у дослідження адміністративно-правового регулювання природних монополій належить Р.І. Раїмову, який у дисертаційному дослідженні проаналізував особливості правового статусу суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг [3], а також дослідив процедуру набуття статусу суб'єкта природної монополії [5]. Також нами було розглянуто правові засади функціонування суб'єктів природних монополій у контексті господарського права, звернувши увагу на європейський досвід регулювання та категорію «законної монополії» у праві ЄС [7].

Разом із тим, попри наявність значного наукового доробку, окремі аспекти правового регулювання природних монополій потребують подальшого дослідження, зокрема в контексті євроінтеграційних процесів, гармонізації національного законодавства з *acquis* ЄС та адаптації до сучасних технологічних змін, що зумовлюють трансформацію традиційних монопольних ринків.

Виклад матеріалу дослідження. В умовах становлення та розвитку ринкових інститутів у різних галузях національної економіки України особливого значення набуває регулювання тих сфер господарської діяльності, які функціонують як природні монополії. Специфіка природних монополій полягає в тому, що внаслідок технологічних, економічних та інших чинників конкуренція в цих секторах є неможливою або суттєво обмеженою. Ефективність діяльності таких суб'єктів визначається передусім «ефектом масштабу», який дає змогу одному підприємству-монополісту задовольняти весь наявний попит на відповідні товари чи послуги [1, с. 65].

Функціонування природних монополій значною мірою обумовлюється характером їх взаємодії із зовнішнім середовищем. З одного боку, ці відносини формуються під впливом певної «рівноваги», що досягається завдяки створенню на кожному етапі суспільного розвитку належних економічних, політичних та соціальних умов для ефективної діяльності монопольних структур. З іншого боку, забезпечуючи суспільство життєво важливими товарами та послугами, природні монополії суттєво, а подекуди й вирішально, впливають на всі сфери підприємницької діяльності. Водночас, такий вплив часто має негативні прояви: встановлення завищених цін і тарифів на монопольну продукцію, нав'язування невігідних умов контрагентам, формування бар'єрів для виходу на ринок потенційних конкурентів. Саме для нейтралізації цих негативних наслідків держава здійснює регулюючий вплив на процеси ціноутворення у сферах діяльності суб'єктів природних монополій [2, с. 32].

Правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій ґрунтується насамперед на нормах законодавства, оскільки держава не передбачає розвитку конкурентних відносин у тих сферах, де функціонують природні монополії. Виникнення та існування природних монополій обумовлюється двома групами чинників: по-перше, економічними факторами, такими як ексклюзивний доступ до певних ресурсів, унікальні технологічні рішення чи специфіка виробничого процесу; по-друге, наявністю спеціального нормативно-правового регулювання, яке визначає державну політику щодо збереження монопольного становища окремих суб'єктів на відповідних ринках, виходячи із суспільних потреб та публічних інтересів [3, с. 26].

Особливості правового регулювання природних монополій зумовлюють необхідність застосування диференційованого підходу до монопольних ринків, що є одним із ключових принципів конкурентної політики. Специфіка природних монополій потребує запровадження особливих форм державного регулювання, зокрема правового. Присвоєння певним галузям статусу природної монополії та встановлення спеціального правового режиму діяльності відповідних суб'єктів господарювання є одним із напрямів цілеспрямованого державного регулювання, об'єктом якого виступають спеціальні суб'єкти – суб'єкти природних монополій [4, с. 297].

Державне втручання у процеси ціноутворення на монопольних ринках є об'єктивно необхідним заходом, спрямованим на підвищення соціально-економічної ефективності функціонування ринкового механізму. При цьому державне регулювання цін не передбачає безпосереднього встановлення їх конкретних значень, а полягає у забезпеченні ефективної взаємодії ринкових механізмів ціноутворення та державних регуляторних інструментів. Передусім йдеться про застосування державою економічних методів впливу на процес прийняття монопольними виробниками оптимальних цінових рішень, надання їм методологічної підтримки та формування відповідної

нормативно-правової бази у сфері ціноутворення. Таким чином, регуляторна функція держави у цій сфері має бути спрямована насамперед на запобігання неправомірним діям природних монополістів при встановленні цінових і тарифних умов. Держава водночас виконує подвійну роль: захищає споживачів від можливих зловживань монополістичним становищем з боку суб'єктів природних монополій та сприяє розвитку монополізованих галузей і оптимізації їх витрат [1, с. 67].

Слід наголосити, що природна монополія не є певною галуззю чи підгалуззю економіки у традиційному розумінні. Відповідно до законодавства, вона визначається як особливий стан товарного ринку. Це означає, що трансформація ринкових умов може зумовити перегляд статусу того чи іншого суб'єкта господарювання як природного монополіста. До чинників, здатних спричинити такі зміни, належать науково-технічний прогрес, корекція соціальної політики держави, еволюція суспільних інститутів тощо [5, с. 74].

Такий підхід до розуміння природної монополії, на наш погляд, має важливе практичне значення: він передбачає необхідність періодичного моніторингу та перегляду переліку сфер, що належать до природних монополій, з урахуванням динаміки технологічного розвитку та змін у структурі відповідних ринків. Зокрема, розвиток альтернативних джерел енергії, цифровізація економіки та поява нових технологічних рішень можуть створювати передумови для демонополізації окремих секторів, які раніше вважалися класичними природними монополіями. Відтак законодавець має гнучко реагувати на ці процеси, своєчасно адаптуючи нормативно-правове регулювання до нових економічних реалій.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про природні монополії», природною монополією є стан товарного ринку, за якого задоволення попиту на цьому ринку є більш ефективним за умови відсутності конкуренції внаслідок технологічних особливостей виробництва (у зв'язку з істотним зменшенням витрат виробництва на одиницю товару в міру збільшення обсягів виробництва), а товари (послуги), що виробляються суб'єктами природної монополії, не можуть бути замінені у споживанні іншими товарами (послугами), тому попит на цьому товарному ринку менше залежить від зміни цін на ці товари (послуги), ніж попит на інші товари (послуги) [6].

Варто підкреслити, що природна монополія не ототожнюється з конкретною галуззю чи підгалуззю економіки. Законодавчо вона визначається як певний стан товарного ринку. Відповідно, зміна ринкових умов може стати підставою для перегляду належності конкретного суб'єкта господарювання до категорії природних монополістів. Серед факторів, що здатні вплинути на такий перегляд, можна виділити технологічний розвиток, трансформацію соціальної політики держави, становлення нових суспільних інститутів та інші обставини [5, с. 75].

Правова система Європейського Союзу не оперує поняттям природної монополії. Натомість у праві ЄС застосовується категорія «законної монополії». Сутність цього інституту полягає в тому, що держава має право наділяти підприємства спеціальними та виключними правами з метою забезпечення виконання ними публічних функцій. Зокрема, держава може покласти на певне підприємство обов'язок виступати оператором послуг загального економічного інтересу. У такому разі суб'єкти господарювання, які надають послуги загального економічного інтересу або мають характеристики прибуткової монополії, здійснюють свою діяльність з дотриманням правил конкуренції у такий спосіб, щоб це не створювало перешкод для виконання покладених на них спеціальних завдань. Отже, на наш погляд, законна монополія має місце у випадках, коли надання певної послуги на підставі законодавчих норм або регуляторних актів закріплено за конкретним постачальником із прямою заборобою для інших суб'єктів господарювання надавати аналогічну послугу, у тому числі задовольняти попит окремих категорій споживачів. Водночас слід розмежовувати поняття законної монополії та факт надання публічних послуг: сама по собі діяльність підприємства у сфері надання публічних послуг автоматично не наділяє його статусом законного монополіста [7, с. 100].

Стаття 5 Закону України «Про природні монополії» містить вичерпний перелік сфер, на які поширюється законодавство про природні монополії: транспортування нафти, нафтопродуктів, транспортування і розпо діл природного і нафтового газу трубопроводами; передача електроенергії і її розподіл, користування залізничними коліями, диспетчерськими службами, вокзалами та іншими об'єктами інфраструктури, що забезпечують рух залізничного транспорту загального користування, тощо [6].

Слід зазначити, що суб'єкт господарювання набуває статусу суб'єкта природної монополії лише після отримання ліцензії (ст. 7 Закону) та включення його до Зведеного переліку суб'єктів

природних монополій, розпорядником якого є Антимонопольний комітет України [8]. Складання та ведення Зведеного переліку визначено відповідним порядком, затвердженим Розпорядженням Антимонопольного комітету України від 28 листопада 2012 року [9].

З моменту отримання правового статусу суб'єктів природних монополій у них виникають відповідні зобов'язання, визначені ст. 10 Закону України «Про природні монополії». Наприклад, дотримуватися встановленого порядку ціноутворення, стандартів, показників безпеки та якості товару, а також інших умов та правил здійснення підприємницької діяльності, визначених у ліцензіях, вести окремий бухгалтерський облік, забезпечувати на рівних умовах реалізацію вироблених ними товарів споживачам, а також не встановлювати перешкод для реалізації угод між виробниками, що працюють на суміжних ринках, та споживачами, надання органам, які регулюють їх діяльність, запитуваної інформації, доступу до приміщень, земельних ділянок та документів тощо [6]. Крім того, Закон забороняє суб'єктам природних монополій вчиняти дії, які призводять або можуть привести до неможливості виробництва (реалізації) товарів, або до заміни їх іншими товарами, що не однакові за споживчими характеристиками (ч. 2 ст. 10 Закону). Слід зазначити, що коло обов'язків суб'єктів природних монополій не обмежується Законом «Про природні монополії», а регулюється спеціальними законами та іншими нормативно-правовими актами тощо.

Відзначимо, як зарубіжні експерти, так і вітчизняні дослідники акцентують увагу на доцільності врахування міжнародного досвіду у вирішенні зазначеної проблематики. Практика свідчить, що державне регулювання діяльності державних та комунальних підприємств в українських економічних реаліях демонструє недостатню ефективність, особливо у питаннях ціноутворення та формування тарифної політики. Нерідко ухвалюються рішення політичного характеру, які не забезпечують одночасного досягнення операційної ефективності підприємств та соціально значущих результатів. Одним із механізмів подолання цих проблем може стати впровадження та активне застосування концесійних відносин у сфері регулювання природних монополій, що дозволить чітко розмежувати функції державного регулятора та суб'єкта господарювання у відповідній галузі [7, с. 101].

В. Базилевич та Г. Филюк обґрунтовують необхідність подальшого вдосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання природних монополій. Науковці вказують на потребу уточнення сфери дії Закону України «Про природні монополії», оптимізації системи параметрів регулювання діяльності відповідних суб'єктів господарювання, а також прийняття спеціальних галузевих законодавчих актів, які б визначали особливості регулювання на окремих товарних ринках, передусім на регіональному рівні [10, с. 51].

Погоджуючись із позицією зазначених науковців, вважаємо за доцільне наголосити, що реформування законодавства про природні монополії має здійснюватися комплексно, з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України та необхідності гармонізації національного законодавства з правом ЄС. Зокрема, актуальним залишається й питання запровадження дієвих механізмів контролю за діяльністю суб'єктів природних монополій, забезпечення прозорості формування тарифів, а також створення ефективної системи захисту прав споживачів відповідних товарів та послуг. Крім того, особливої уваги потребує розробка чітких критеріїв віднесення суб'єктів господарювання до категорії природних монополістів та визначення підстав для перегляду такого статусу.

Відзначимо, значна кількість як українських, так і зарубіжних дослідників дотримується позиції, що інститут природних монополій є застарілим явищем, яке гальмує економічний розвиток. Такі галузі, як електропостачання, транспортування газу та інші, внаслідок технологічних інновацій поступово втрачають ознаки природних монополій і дедалі більше підпадають під вплив конкурентних механізмів. У зв'язку з цим держави переглядають підходи до регулювання таких ринків, відмовляючись від надання їм особливого статусу. На користь реформування природних монополій висувається аргумент про неспроможність держави бути ефективним регулятором у цій сфері, особливо коли суб'єкти, які займають монопольне становище, перебувають у державній власності. За такого підходу оптимальним рішенням є диференційована політика: у тих секторах, де це є можливим, доцільно стимулювати розвиток конкуренції, тоді як в інших — зберігати режим природної монополії за умов належного державного регулювання, що забезпечуватиме високу якість продукції, доступні ціни та своєчасне оновлення асортименту товарів і послуг [11].

Відзначимо також, державне втручання у діяльність суб'єктів господарювання, які порушують публічні інтереси або зловживають монопольним становищем, є загальноприйнятною практикою в Європейському Союзі. Нормативні акти ЄС зобов'язують держави-члени здійснювати рефор-

мування національного законодавства, при цьому Європейська комісія виконує координаційну функцію у сфері антимонопольного регулювання. Незважаючи на відсутність у європейському праві легального визначення природної монополії, конкурентне законодавство ЄС поширюється на всі форми суб'єктів господарювання, виходячи з їхнього функціонального призначення, а не формального статусу. При цьому, суб'єкти господарювання, що виступають операторами послуг загального економічного інтересу або мають ознаки прибуткової монополії, підпадають під дію правил конкуренції ЄС у тій мірі, в якій це не перешкоджає виконанню покладених на них особливих завдань. Саме тому категорія загального економічного інтересу є визначальною для встановлення особливого правового статусу суб'єктів, діяльність яких за своєю природою є монопольною [7, с. 102-103].

Висновки. Проведене нами дослідження дає підстави стверджувати, що в Україні в цілому сформовано систему нормативно-правового регулювання діяльності суб'єктів природних монополій, основу якої становить Закон України «Про природні монополії». Так, зокрема, законодавчо природна монополія визначається як особливий стан товарного ринку, а не конкретна галузь економіки, що передбачає можливість перегляду статусу суб'єктів господарювання залежно від зміни ринкових умов, технологічного розвитку та еволюції суспільних інститутів. Суб'єкт господарювання набуває статусу природного монополіста лише після отримання ліцензії та включення до Зведеного переліку, що веде Антимонопольний комітет України, і з цього моменту на нього покладаються спеціальні обов'язки щодо ціноутворення, якості товарів, ведення обліку та забезпечення рівного доступу споживачів.

Водночас чинна система правового регулювання потребує вдосконалення з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань України. Право ЄС не містить поняття природної монополії, натомість оперує категоріями «законної монополії» та «послуг загального економічного інтересу», що передбачає функціональний підхід до визначення правового статусу суб'єктів господарювання. Актуальними залишаються питання запровадження дієвих механізмів контролю за діяльністю природних монополістів, забезпечення прозорості формування тарифів, розробки чітких критеріїв віднесення суб'єктів до категорії природних монополій та підстав для перегляду такого статусу.

Отже, перспективним напрямом реформування є застосування диференційованої політики: стимулювання конкуренції у тих секторах, де це є можливим завдяки технологічним інноваціям, та збереження режиму природної монополії в інших за умови належного державного регулювання. Впровадження концесійних відносин може сприяти розмежуванню функцій державного регулятора та суб'єкта господарювання, підвищуючи ефективність управління монополізованими галузями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Венгер В.В. Державне регулювання природних монополій в Україні: напрями вдосконалення. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 3. С. 65–79. URL: https://eip.org.ua/docs/EP_06_3_65_uk.pdf.
2. Борисенко З.М. Конкурентна політика держави як фактор розвитку економіки України. К.: Таксон, 2004. 344 с.
3. Раїмов, Р.І. Адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів природних монополій у сферах енергетики та комунальних послуг [Текст]: дисертація ... канд. юрид. наук, спец.: 12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Суми: СумДУ, 2020. 235 с. URI: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/77998>.
4. Анохіна І.О. Поняття, принципи і методи регулювання діяльності суб'єктів природних монополій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. 21. С. 293–298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2003_21_57.
5. Раїмов Р.І. Набуття статусу суб'єкта природної монополії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 52. Т. 2. С. 73–76. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a86519b9-0365-42d2-bc8b-0051413abf6b/content>.
6. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 № 1682-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14>.
7. Орлова О.М. Правові засади функціонування суб'єктів природних монополій. *Підприєм-*

- ництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 99–103. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.15>.
8. Зведений перелік природних монополій 2025. URL: <https://amcu.gov.ua/napryami/konkurenciya/arhiv-zvedenogo-pereliku-prirodnih-monopolij/zvedenyi-perelik-pryrodnikh-monopolii-2025>.
 9. Порядок складання та ведення зведеного переліку суб'єктів природних монополій: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 28.11.2012 р. № 874-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2119-12#Text>.
 10. Базилевич В.Д., Філюк Г.М. Природні монополії: *монографія*. Київ : Знання, 2006. 367 с.
 11. АМКУ роз'яснив застосування законодавства у сфері державної допомоги до ПСО на ринку природного газу. *Антимонопольний комітет України*. 12.12.2025. URL: <https://amcu.gov.ua/news/amku-roziasnyv-zastosuvannia-zakonodavstva-u-sferi-derzhavnoi-dopomohy-do-pso-na-rynku-pryrodnogo-gazu>.